

ЗАНЯТТЯ 4-5

ЧЕРГУВАННЯ ГОЛОСНИХ І ПРИГОЛОСНИХ ЗВУКІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ТА ПОЗНАЧЕННЯ ЇХ НА ПИСЬМІ

1. Наголошені і ненаголошені голосні та позначення їх на письмі
2. Правопис слів з ненаголошеним [а]
3. Найголовніші чергування голосних в українській мові та випадки порушень цих чергувань:
  - 3.1 Чергування [о] - [і], [е] - [і]; [о], [е], що не переходить в [і]. Відхилення в чергуванні [о] - [і], [е] - [і]
  - 3.2 Чергування *е - о* після шиплячих та *й*
  - 3.3 Чергування голосних у дієслівних коренях
  - 3.4 Чергування [о] - [а]
  - 3.5 Чергування *о, е* з нулем звука
  - 3.6 Чергування *у – в*
  - 3.7 Чергування *і – й*
  - 3.8 Чергування *з-, із-, зі-, (зо-)*
4. Уживання м'якого знака і апострофа
5. Зміни приголосних при словозміні та словотворенні. Чергування приголосних звуків

1. НАГОЛОШЕНІ І НЕНАГОЛОШЕНІ ГОЛОСНІ ТА ПОЗНАЧЕННЯ ЇХ НА ПИСЬМІ

1. Ненаголошені [е] та [и] у вимові зближуються і вимовляються то як [e^н], то як [и^е]. Наприклад: [ве^нсна], [сте^нповий], [жи^еве], [ви^ешневи^ей].

2. Ненаголошений [о] здебільшого вимовляється чітко. Лише в деяких словах перед складом з наголошеним [у], [і] він наближається у вимові до [у]. Наприклад: [вода], [молоко], [додому], [зо^узул'а], [по^ур'іг].

В українській літературній вимові голосні під наголосом вимовляються завжди чітко: *зелень, щєбече, пити*. В інших випадках, як правило, плутаються ненаголошений [е] з [и], [и] з [е], написання яких створює складність; [о] з [у] плутають лише перед складом з наголошеним [у] або [і].

Ненаголошені [е], [и] та [о], що перевіряються наголосом	
У складах з ненаголошеним голосним пишеться та сама буква, що й під наголосом.	<i>Голубка</i> , бо <i>голуб</i> ; <i>розумний</i> , бо <i>розум</i> ; <i>великий</i> , бо <i>велич</i> ; <i>непримиренний</i> , бо <i>мир</i>
Ненаголошені [е], [и] та [о], що не перевіряються наголосом	
Пишемо <i>е</i> , якщо при змінюванні слова неясний звук випадає або чергується з <i>і</i> в закритому складі	<i>Вітер</i> – <i>вітру</i> , <i>каменя</i> – <i>камінь</i> , але в кількох дієслівних коренях випадає <i>и</i> : <i>згинати</i> – <i>зігну</i> , <i>починати</i> – <i>почну</i> , <i>проривати</i> – <i>прорву</i>
Пишемо <i>е</i> в кореневих буквосполученнях <i>-ере-</i> , <i>-еле-</i>	<i>Берег</i> , <i>стерегти</i> , <i>пелена</i> , <i>пелехатий</i> , але на межі кореня і суфікса можливе буквосполучення <i>-ери-</i> , <i>-ели-</i> : <i>величезний</i>
Пишемо <i>и</i> в кореневих буквосполученнях <i>-ри-</i> , <i>-ли-</i> у словах:	<i>Бриніти</i> , <i>гриміти</i> , <i>дрижати</i> , <i>кривавий</i> , <i>криниця</i> , <i>тривати</i> , <i>тривога</i> , <i>глитати</i>
Пишемо <i>о</i> , якщо при змінюванні в наступному складі немає наголошеного <i>у</i> чи <i>і</i>	<i>Поріг</i> – <i>порога</i> , <i>кожух</i> – <i>кожушина</i>

У деяких словах (переважно іншомовних) написання ненаголошеного голосного не перевіряється: *левада*, *бензин*, *бетон*, *кишеня*, *пиріг*. У таких випадках краще користуватися **орфографічним словником**.

2. ПРАВОПИС СЛІВ З НЕНАГОЛОШЕНИМ [А]

Букву **а** пишемо в коренях слів перед наголошеним складом з **а (я)**: *хазя́їн, гаря́чий, багатир* (багатий). У спільнокореневих словах також пишемо **а**: *хазя́йновитий, гаря́чувати*.

3. Найголовніші чергування голосних в українській мові та випадки порушень цих чергувань:

3.1 Чергування [о]-[і], [е] -[і]; [о], [е], що не переходить в [і]. Відхилення в чергуванні [о]-[і], [е]-[і]

1. Чергування [о]-[і], [е]-[і]. У сучасній українській мові звуки [о], [е] у відкритих складах часто чергуються з **і** в закритих складах:

а) при словозміні: 1) *водо́ній – водоно́ю, ві́селок – вісі́лка, гу́ркіт – гу́ркоту, дохі́д – дохо́ду, кінь – коня́, ка́мінь – ка́меня, ле́бідь – ле́беда, лі́д – льо́ду, лі́й – ло́ю, мі́й – мо́го, носорі́г – носоро́га, пішо́хід – пішохо́да, по́піл – по́пелу, сі́к – со́ку, сі́м – се́мі, сто́гін – сто́гону, у́стрій – у́строю; ніч – но́чі – ні́ччю, півні́сть – півно́сти – півні́стю, ра́дість – ра́дості – ра́дістю, о́сінь – о́сени – о́сінню; зе́леної – зе́леній, (у) вели́кому – (у) вели́кім;*

2) *гора́ – гір, нога́ – ніг, осóба – осі́б, село́ – сіл, сло́во – слів;*

3) *ба́тьків – ба́тькового, бра́тів – бра́тового, Васи́лів – Васи́левого, ковалі́в – ковалі́евого, Петро́в – Петро́вого, ше́вців – ше́вціевого;*

4) *Бори́спіль – Бори́споля, Ка́нів – Ка́нева, Ки́їв – Ки́єва, Льві́в – Льво́ва, Фа́стів – Фа́стова, Ха́рків – Ха́ркова, Черні́гів – Черні́гова;*

5) *овес – вівса́, ове́ць – вівця́, о́сі – вісь;*

6) *бою́ся – бі́йся, сто́яти – стій;*

7) *велá (весті́) – вів, ві́вши; замелá (заместі́) – замів, замі́вши; мо́жу (могла́, могті́) – міг, мі́гши; несú (несла́, несті́) – ніс, ні́сиши; плету́(плелá, плесті́) – плів, плі́вши;*

б) при словотворенні: *будóва – будівні́к, во́ля – ві́льний, роді́ти – дорі́дний, нога́ – підні́жжя, робо́та – робітні́к, село́ – сільськíй та ін.*

2. [о], [е], що не переходить в [і]: [о], [е] не переходять в [і] в закритому складі в таких випадках:

а) коли ці звуки вставні або випадні: *грівень – грівня, земель – земля, казók – кáзка, сóтень – сóтня; вітер – вітру, вітер – вітру, вогóнь – вогню, день – дня, писémний – письмó, роздér – розідрáти, садók – садкá, смúток – смúтку, сон – сну, трáвень – трáвня, церкóв – цéрква.*

Примітка 1. В окремих словах при їх зміні *о, е* не випадають: *лоб – лóба, моx – мóху, рот – рóта, лев – лéва, льон – льóну.*

Примітка 2. За аналогією до форм *книжók, казók* маємо *о* між приголосними в родовому відмінку множини й від деяких іншомовних слів: *áрка – áрок, мáрка – мáрок, пáпка – пáпок* та ін.;

б) у група *-ор-, -ер, -ов-* між приголосними: *торг – тóргу, хорт – хортá, смерть – смéрти, чверть – чвéрти, вовк – вóвка, шовк – шóвку*; виняток: *погíрдний* (пор. *погорда*);

в) у групах *-оро-, -оло-, -єре-, -еле-*: *горóд, морóз, пóдорож, поворóт, пóрох, стóрож; вóлос, головний, сóлод; бéрег, сэред, чéрез; зéлень, пéлех, шéлест* та ін., але *морíг, оборíг, порíг, смóрид, оберíг*;

г) у родовому відмінку множини іменників середнього роду на *-ення*: *знáчень (знáчення), полóжень (полóження), твéрджень (твéрдження), твóрень (твóрення)*;

г) в абрєвіатурах і в похідних утвореннях: *лісгóсп, промтовáри, торгпрéd* та ін.;

д) у словах іншомовного походження: *агронóm, інженér, студéнт, том, футбол* та ін.

Примітка. За аналогією з тими словами української мови, де є чергування *о, е* з *і*, таке чергування з'явилося й у деяких давно засвоєних словах іншомовного походження: *Антíн – Антóна, тніт – тнотá, кóлiр – кóльору, Прóкiп – Прóкопа; папíр – папéру.*

3. Відхилення в чергуванні [о] - [і], [е] - [і]. Є цілий ряд випадків, коли чергування [о], [е] з [і] у відкритих і закритих складах відступає від наведених правил:

а) [і] наявне у відкритому складі в словах із вирівняною за іншими відмінками чи формами основою:

1) у формах називного відмінка однини: *гребінéць (гребінця́), дзвіно́к (дзвінка́), каміне́ць (камінця́), кіго́ть (кігтя́), кіло́к (кілка́), кінéць (кінця́), ніго́ть (нігтя́), рівне́ць*

(*рівня*), *стіжок* (*стіжка*), *торгівець* (*торгівця*), *фахівець* (*фахівця*) та ін.;

2) у формах родового відмінка множини: *вікон* (*вікно*), *вічок* (*вічко*), *гілок* (*гілка*), *зірок* (*зірка*), *кілець* (*кілець*), *ліжок* (*ліжка*), *ніжок* (*ніжка*, *ніжки*), *пліток* (*плітка*);

3) у зменшених формах іменників (*візочок*, *кілочок*, *місточок*, *гіронька*) за аналогією до таких форм, як *візка* (*візком*), *кілка* (*кілком*), *містка* (*містком*), *гірка* (де [i] в закритому складі), але *слівце* – *словечко*;

б) у групах **-оро-**, **-оло-**, **-ере-** **-о**, **-е** переходять в **i**:

1) у родовому відмінку множини іменників жіночого роду (здебільшого з рухомим наголосом) і в похідних від них іменників на **-к(а)** зі значенням зменшеності: *борода* – *борід* – *борідка*, *борона* – *борін* – *борінка*, *голова* – *голів* – *голівка* (і *голівка* – з іншим значенням), *сторона* – *сторін* – *сторінка*, *череда* – *черід* – *черідка*;

2) у родовому відмінку множини здебільшого іменників середнього роду та їх зменшених формах: *болото* – *боліт* – *болітце*, *ворота* – *воріт* – *ворітця*, *долото* – *доліт* – *долітце*, але *дерево* – *дерев* – *деревце*, *джерело* – *джерел* – *джерельце*;

3) у деяких іменниках середнього роду на **-я**, що походять від основ, де [o], [e] переходять в [i]: *безголів'я*, *Запоріжжя*, *підборіддя*, *поголів'я*, *роздоріжжя*, але *безголосся*, *вороття*, *лівоберіжжя*, *повноголосся*, *полоття*, *узберіжжя*;

в) [i] в закритому складі виступає у формах чоловічого роду однини дієслів минулого часу й дієприслівників із повноголоссям, якщо відповідні форми жіночого та середнього роду однини й форма множини мають наголос на кінцевому складі: *волік*, *волікиши* (*волокті*), *зберіг*, *зберігиши* (*зберегті*), *стеріг*, *стерігиши* (*стерегті*), бо *волоклі*, *зберегла*, *стерегли*; *воклó*, *зберегло*, *стерегло*; *воклі*, *зберегли*, *стерегли* та ін., але *борóв*, *колóв*, *молóв*, *полóв*, *порóв*, бо *борóла*, *колóла*, *молóла*, *полóла*, *порóла* та ін.;

г) [i] у віддієслівних іменниках середнього роду на **-ння** звичайно буває тільки під наголосом, а без наголосу – [e]: *носіння*, *ходіння*; *враження*, *завершення*, *збільшення*, *значення*, *пояснення*, але *варення* (і *варіння*, *варення* – процес), *вчіння*. Так само **-ення**, а не **-іння** мають іменники, похідні від слів з основою на **-ен-**: *наймєння*;

г) **о**, **е** наявні в закритому складі:

1) у непрямих відмінках іменників чоловічого роду з вирівняною за називним

відмінком основою: *борéць – борця́ (борце́ві, борце́м та ін.), ви́борець – ви́борця, ловéць – ловця́, творéць – творця́; мотóк – мотка́, носóк – носка́, па́росток – па́ростка; вóдень – вóдню, котéл – котла́, орéл – орла́;*

2) у повноголосних формах **-оро-**, **-одо-** зі сталим наголосом іменників переважно жіночого роду: *колóд (колóдка), долóнь (долóнька), сорóк, огорóж, морóк, нагорóд* (від них немає зменшених форм з **і**), але *дорíг, дорíжка, корíв, корíвка, берíз, берíзка* (проте *берéзка* – виткий бур'ян);

3) у родовому відмінку множини ряду іменників переважно жіночого роду: *будóв, вод, істóт, оснóв, підпóр, проб, субóт, топóль (топóлька), шкод; лелéк, меж, озéр (озе́рце), потрéб*, але *осі́б, підкíв*;

4) у прикметниках, утворених від власних імен на **-ов-** (**-ьов-**, **-йов-**), **-ев-** (**-єв-**) *Ма́лишев –ма́лишевський, Па́влов – па́вловський, Солови́ов – солови́овський*. Але в прикметниках, утворених від власних імен на **-ів-** (**-їв-**), зберігається **і** (**ї**): *Гаври́лів – гаври́лівський*;

5) у ряді префіксальних безсуфіксних іменників типу: *затóн, затóр, переóр, потóп* під впливом родового та ін. непрямих відмінків однини та множини (*затóну, затóру, переóру, потóпу*) та дієслівних форм (*переора́ти, потопі́ти*), але *ві́ріб, поті́к, розгі́н, уді́й*. Зрідка, навпаки, під впливом називного відмінка однини **і** поширюється на решту форм: *опі́к* (родовий однини *опі́ку*);

б) під наголосом у словотвірних частинах **-вод**, **-воз**, **-лов**, **-нос**, **-роб** складних слів, що означають людей за видом діяльності, та в похідних утвореннях: *діловóд, діловóдство, екскурсовóд; водовóз; звіро́лов; дровонóс; хліборóб, хліборóбство, чорнорóб* і т. ін. Проте в складних словах із коренем **-вод**, що означають предмети і явища, та в похідних утвореннях такої **о**, незалежно від наголосу, переходить в **і**: *водопрóвід, газопрóвід, газопрові́дний, електропрóвід, родові́д, трубопрóвід; о* здебільшого зберігається в словах зі складниками **-воз**, **-лов**, **-нос**: *електровóз, лісовóз, тепловóз, мишоло́вка, медонóс*;

7) незалежно від семантики слова в словотвірних частинах **-хід**, **-ріг** виступає тільки **і**: *всюдихі́д, місяцехі́д, пішохі́д, пішохі́дний, самохі́д, самохі́дний, стравохі́д, швидкохі́д, швидкохі́дний; козорі́г і Козорі́г (сузір'я), носорі́г та ін.;*

8) у ряді слів книжного походження та в похідних: *Бог, верховний, виробництво, вірок, закон, законний, народ, народний, основний, потоп, прапор, пророк, словник*, а також за традицією в деяких прізвищах: *Артемівський, Боровиковський, Грабовський, Котлярівський* та ін., але *Васильківський, Вериківський, Желехівський, Миньківський, Станівський* тощо.

3.2 ЧЕРГУВАННЯ Е - О ПІСЛЯ ШИПЛЯЧИХ ТА Й

1. Після *ж, ч, ш, щ, дж, й* перед м'яким приголосним, а також перед складами з *е* та *и* (яке походить від давньоруського *и*) пишеться *е*. Наприклад: *вечера, четвертий, вишень, пшениця, шестиденка, щетина, джерело*

2. Після *ж, ч, ш, щ, дж, й* перед твердим приголосним, а також перед складами з *а, о, у* та *и* (яке походить від давньоруського *ы*) пишеться *о*. Наприклад: *жолоб, жонатий* (пор. *женити*), *вечори* (пор. *вечера*), *дочок, іграшок, бджола, знайомий, його, копійок*

3. *О* виступає замість сподіваного *е* після шиплячих та *й* перед м'яким приголосним:

а) в іменниках жіночого роду *-ост(і)*;

б) у давальному і місцевому відмінках однини деяких іменників;

в) у закінченнях родового та орудного відмінків прикметників і займенників та числівників прикметникового типу жіночого роду.

3.3 ЧЕРГУВАННЯ ГОЛОСНИХ У ДІЄСЛІВНИХ КОРЕНЯХ

1. Це чергування відбувається в коренях низки дієслів, змінюючи їх значення. Дієслова з *о* звичайно позначають тривалу, нерозчленовану дію або одноразову, закінчену, дієслова з *а* – повторювану, багаторазову дію: *гонити – ганяти, котити – качати, кроїти – кряти, ломити – ламати, могти, змогти, допомогти* та ін., – *вимагати, допомагати; скопити – скакати; схопити – хапати; стояти – стати*.

Однак більшість дієслів має кореневий *о*, що не чергується з *а*: *вимовити – вимовляти, виростити – вирощувати, простити – прощати, виношувати, відгороджувати, договорювати, заспокоювати, переконувати, установлювати* та ін., але *випроводити – випроводжати*.

e (невипадний) – *i* (невипадний)

2. Це чергування теж відбувається в коренях дієслів, змінюючи їх значення: *e* виступає в префіксальних морфемах дієслів доконаного виду, *i* – в дієсловах недоконаного виду: *вигребути* – *вигрібати*, *викоренити* – *викорінювати*, *випекти* – *випікати*, *замести* – *замітати*, *зберегти* – *зберігати*, *летіти* – *літати*, *наректи* – *нарікати*, *спостерегти* – *спостерігати*, *причепити* – *чіпляти* й *чіпати* (так само *виволокти* – *виволікати*, де *o* чергується з *i*).

[*e*] чергується з [*i*] також у дієсловах із суфіксом *-ува-* (*-юва-*), коли наголос падає на кореневий *i*, та в похідних від цих дієслів іменниках на *-ння*: *брехати* – *набріхувати*, *викоренити* – *викорінювати*, *завертіти* – *завірчувати*, *тесати* – *затісувати*, *чекати* – *очікувати*; *викоренення* – *викорінювання*, *чекання* – *очікування*; так само *виполоскати* – *виполіскувати* (де *o* чергується з *i*). Але: *вивершувати*, *завершувати*, *перевершувати*, *потребувати*, *прищеплювати*.

Чергування *e* (випадний) – *и*

Випадний *e* чергується з *и* перед *л*, *р*: *беру* – *брати* – *вибирати*, *вистелю* – *вистлати* – *вистилати*, *завмер* – *замри* – *завмирати*, *запер* – *запри* – *запирати*, *стер* – *зітри* – *стирати* та ін.

3.4 Чергування [o] – [a]

Це чергування відбувається в коренях ряду дієслів, змінюючи їх значення. Дієслова з *o* зазвичай позначають тривалу, нерозчленовану дію або одноразову, закінчену; дієслова з *a* – повторювану, багаторазову дію: *гонити* – *ганяти*, *котити* – *качати*, *кроїти* – *краяти*, *ломити* – *ламати*; *могти*, *змогти*, *допомогти та ін.* – *вимагати*, *допомагати*; *скочити* – *скакати*, *схопити* – *хапати*, *стояти* – *стати*.

Однак більшість дієслів має кореневий *o*, що не чергується з *a*: *вимовити* – *вимовляти*, *виростити* – *виростувати*, *простити* – *прощати*,

3.5 ЧЕРГУВАННЯ O, E З НУЛЕМ ЗВУКА

При заміні слова голосні *o*, *e* в суфіксах випадають. Наприклад: *садок* – *садка*, *день* – *дня*, *орел* – *орла*, *сон* – *сну*.

3.6 ЧЕРГУВАННЯ У – В

В українській мові чергуються як прийменники **у, в**, так і префікси **у-, в-** у словах. **У** вживаємо для того, щоб уникнути збігу приголосних, важких для вимови:

- 1) між приголосними: *наш учитель, десть у хлібах кричав перепел*;
- 2) на початку речення перед приголосним: *У присмерку літають ластівки так низько* (Д. Павличко);
- 3) незалежно від закінчення попереднього слова перед наступним **в, ф**, а також перед сполученнями літер **льв, св, те, хв** і под.: *сидимо у вагоні*;
- 4) після паузи, що на письмі позначена комою, крапкою з комою, двокрапкою, тире, дужкою й крапками, перед приголосним: *Стоїть на видноколі мати у неї вчись* (Б. Олійник).

В вживаємо для того, щоб уникнути збігу голосних:

- 1) між голосними: *У нього в очах засвітилася відрада* (Панас Мирний);
- 2) на початку речення перед голосним: *В очах його жила надія*;
- 3) після голосного перед більшістю приголосних (крім **в, ф, льв, св, хв** і под.): *Пішла в садок вишневий* (Т. Шевченко).

У – в не чергуються:

- 1) у словах, що вживаються тільки з **в** або тільки з **у**: *вдача, вклад, вправа, вступ* (*удача, уклад, управа, уступ* – з іншим значенням); *взаємини, влада, власний, властивість, вплив* і ін.; *увага, ударник, узбережжя, указ, умова, усталення, установа, уява*, а також у похідних утвореннях: *вступний, владар, уважність* та ін.;
- 2) у власних іменах і в словах іншомовного походження: *Вдовенко, Врубель, Владивосток, Угорщина, Удовиченко, увертюра, утопія* та ін.

3.7 Чергування і – й

Сполучник **і** та початковий ненаголошений **і** в ряді випадків чергуються з **ї** у тих же позиціях, що й **у – в**.

І вживається, щоб уникнути збігу приголосних, важкого для вимови:

- 1) після приголосного або паузи, що на письмі позначається крапкою, комою, крапкою з комою, двокрапкою, крапками, дужками, перед словами з початковим приголосним звуком: *Нема вже тієї хатини. І я в сивині, як у сні* (Д. Павличко);

2) на початку речення: *І долом геть собі село понад водою простяглося* (Т.Шевченко);

Й уживається, щоб уникнути збігу голосних:

1) між голосними: *У садку співали Ольга й Андрій*;

2) після голосного перед приголосним: *Навчає баєчка великого й малого* (Л.Глібов).

Чергування і – й не відбувається:

1) при зіставленні понять: *дні і ночі, батьки і діти*;

2) перед словом, що починається на **й, є, і, ю, я**: *Ольга і Йосип – друзі*;

3) після паузи: *Щось такеє бачить око, і серце жде чогось* (Т. Шевченко).

3.8 ЧЕРГУВАННЯ З-, ІЗ-, ЗІ-, (ЗО-)

Для милозвучності мовлення після кінцевого приголосного префікса перед коренем, що починається двома приголосними звуками, з'являється голосний звук [і], тобто префікс видозмінюється: **розі-, піді-, віді-, зі- (ізі-)**: *розірвати, підібрати, відімкнути, зіставити, ізігнутий*.

1. Префікс **с-** пишеться лише перед глухими приголосними **к, п, т, ф, х**: *скошлатити, сфабрикований, спочинок, стьмарений, сховатися*.

2. Префікс **з-** пишеться перед усіма іншими буквами: *зцілення, зняковіти, загітувати*.

Зверніть увагу! *Зсадити, зсулутитись, зсохнути, але ссавці, ссати*.

4. ПРАВИЛА ВЖИВАННЯ М'ЯКОГО ЗНАКА ТА АПОСТРОФА

М'який знак уживається після **д, т, з, с, ц, л, н** для передачі на письмі м'якості позначуваних ними приголосних:

1) у кінці слів (*біль, сядь*);

2) перед буквами, що позначають тверді приголосні (*галька, станьте*);

3) перед **о** (*льох, сьомий*);

4) перед **-ся** в дієсловах (*погодься, умивається*);

5) перед **ї, йо** та **я, ю, є**, що позначають два звуки в словах іншомовного

походження та російських власних назвах (*кольє, бульйон, Ульянов*);

6) після *л* перед буквами, що позначають м'які приголосні (*стілці, пральня*);

7) у словах-винятках *тьмяний, різьбяр, няньчити, бриньчати, женьшень, Маньчжурія*.

М'який знак не вживається:

1) після букв, що позначають губні *б, п, в, м, ф*;

2) після шиплячих *ж, ч, ш, щ*, після задньоязикових *г, к, х* та *г* (*кров, піч*);

3) після *р* у кінці складу (*кобзар, вірте*), за винятком прізвища *Горький* і утворених від нього слів;

4) перед буквами, що позначають м'які або напівпом'якшені приголосні (*пісня, сміх*);

5) після *н* перед буквами, що позначають шиплячі (*менший, барабаник*).

Буквосполучення *-льц-, -ньц-, -ньч-, -сьц-, -сьч-* пишуться з м'яким знаком, якщо походять від сполук *-льк-, -ньк-, -ськ-* (*люлька – люльці, донька – доньчин*); буквосполучення *-лиц-, -лич-, -нич-, -сц-, -сч-* пишуться без м'якого знака, якщо утворені від *-лк-, -нк-, -ск-* (*голка – голці, галка – галчин*).

Апостроф пишеться перед *я, ю, є, ї*:

1) після букв, що позначають губні приголосні *б, п, в, м, ф*, якщо перед ними немає букви на позначення приголосного, крім *р* (*полум'яний, в'юнкий*);

2) після *р*, яка позначає твердий приголосний (*бур'ян, на підгір'ї*);

3) після префіксів і першої частини складених українських та іншомовних слів, що закінчуються на приголосний (*роз'їзд, пов'язаний, ад'ютант*);

4) після *б, п, в, м, ф, р, г, к, х, т, ж, ч, ш*, що передають тверді приголосні, у словах іншомовного походження (*миш'як, бар'єр, комп'ютер*);

5) після *к* в імені *Лук'ян* та в усіх похідних від нього словах (*Лук'яненко, Лук'янчук*).

Апостроф не пишеться:

1) перед *я, ю, є, ї* після букв, що позначають губні приголосні *б, п, в, м, ф*, якщо перед ними стоїть приголосний, крім *р*, який належить до кореня слова (*дзвякнути, морквяний, мавпячий*);

- 2) після *р* на початку складу, якщо наступні *я, ю, є* позначають його м'якість (*рясно, бурю*);
- 3) перед *йо* (*курйоз*);
- 4) перед *я, ю*, коли вони позначають пом'якшення попереднього приголосного (*кювет, ряса*).

5. ЗМІНИ ПРИГОЛОСНИХ ПРИ СЛОВОЗМІНІ ТА СЛОВОТВОРЕННІ.

ЧЕРГУВАННЯ ПРИГОЛОСНИХ ЗВУКІВ

г – з – ж: *нога – нозі – ніжка*;

к – ц – ч: *рука – руці – ручка*;

х – с – ш: *вухо – у вусі – вушко*;

Чергування відбувається **при словозміні іменників**:

- при відмінюванні іменників: *круг – крузі, свекруха – свекрусі*;
- у кличному відмінку іменників чоловічого роду: *друг – друже, чоловік – чоловіче, пастух – пастуше*;
- у давальному відмінку іменників жіночого роду: *дочка – дочці*;
- у місцевому відмінку всіх трьох родів: *берег – на березі, рік – у році, мачуха – мачусі*.

При словотворенні іменників:

- жіночого роду за допомогою суфіксів *-к(а), -ечк(а), -еньк(а)*: *книга – книжка, рука – ручка*;
- чоловічого і середнього роду за допомогою суфіксів *-ок-, -ечок-, -ечк(о)*: *плуг – плужок, верх – верхечок, сонце – сонечко*;

При творенні прикметників:

- за допомогою суфікса *-ськ(ий)*: *Волга – волзький, козак – козацький, чех – чеський*;
- відносних прикметників із суфіксами *-оч-, -н(ий)*: *жінка – жіночий, парубок – парубочий, книга – книжний, тривога – тривожний*;
- присвійних прикметників на *-ин*: *Ольга – Ольжин, Варка – Варчин, свекруха – свекрушин, матінка – матінчин*;

- вищого ступеня порівняння за допомогою суфіксів **-ш-**, **-іш-**: *легкий – легший, важкий – важчий, вузький – вужчий*.

- Приголосні **з, з, ж** кінця основи разом з суфіксом **-ш-** замінюються на **-жч-**: *дорогий – дорожчий, вузький – вужчий, важкий – важчий*.

- Приголосний **с** разом із суфіксом **-ш-** замінюється на **щ**: *високий – вищий, красивий – кращий*.

- Кінцеві приголосні **к, ц** перед суфіксом **-н-** змінюються на **-чн-**: *рік – річний, яйце – яєчний, кликати – кличний, серце – сердечний, околиця – околичний*.

Зверніть увагу! Виняток становлять слова: *рушник, рушниця (рука), соняшник (сонце), сердешний у значенні «бідолашний» (серце), мірошник (мірка), торішний (торік), дворушник (рука), вчорашній*.

У дієсловах найчастіше чергуються такі приголосні:

[з] – [ж]: *в'язати – в'язу;*

[д] – [дж]: *водити – воджу;*

[т] – [ч]: *котити – кочу;*

[с] – [ш]: *носити – ношу;*

[зд] – [ждж]: *їздити – їжджу;*

[ст] – [шч]: *свистіти – свищу;*

[г] – [ж]: *могти – можу;*

[к] – [ч]: *плакати – плачу;*

[х] – [ш]: *колихати – колишу;*

[ск] – [шч]: *полоскати – полощу.*

Зверніть увагу! *Возити – возу, але водити – воджу.*

В інших частинах мови такі найпоширеніші чергування приголосних звуків:

[г] – [ж] – [з]: *книга – книжка – книзі;*

[к] – [ч] – [ц]: *око – очний – в оці;*

[х] – [ш] – [с]: *кожух – кожушина – в кожусі.*